

EKOLOGIK MUAMMOLARNIH DUNYO SVILIZATSIYASIGA SALBIY TA'SIRI

НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ ДЕГРАДАЦИИ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА МИРОВУЮ ЦИВИЛИЗАЦИЮ

THE NEGATIVE IMPACT OF ENVIRONMENTAL DEGRADATION ON WORLD CIVILIZATION

Obidov Nodir Zohid o'g'li

GulDu magistri, Guliston sh.

Obidovnodir7@gmail.com

Ilmiy rahbar: t.f.n., dotsent

Mirzayeva Nazira Djumanovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekologik halokatlarning bugungi kunda dunyo sivilizatsiyasiga salbiy ta'siri yetakchi olimlar tadqiqotlari asosida tahlil qilingan, shu asosda mustaqil fikrlar bayon etilgan.

Ka'lit so'zlar: Osiyo qit'asi, fan texnika inqilobi, o'rmonlarni kesilishi, tuproq ifloslanishi, Orol dengizi, G.Deyli.

Аннотация. В статье на основе исследований ведущих ученых анализируется негативное влияние экологических катастроф на мировую цивилизацию в наши дни, а также приводятся независимые мнения на этой основе.

Ключевые слова: Азия, научно-техническая революция, вырубка лесов, загрязнение почвы, Аральское море, Г.Дейли.

Annotation. This article analyzes the negative impact of environmental disasters on world civilization today based on research by leading scientists, and presents independent opinions on this basis.

Keywords: Asia, scientific and technological revolution, deforestation, soil pollution, aral sea, G.Daly.

Bugungi kunda dunyoning yetakchi ilmiy-tadqiqot tashkilotlari, olimlar tomonidan ekologik muammolarning dunyo sivilizatsiyalariga salbiy ta'siri masalalarini o'rganish va tadqiq qilish ishlari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, Dilfuza Egamberdiyeva, Agar Ali Abdulqosimov, Asqar Nigmatov, Dilfuza Egamberdieva, va Ibroxim Abdurahmonovlar[1].

Ekologiyani salbiy oqibatlari yaqin 100 yil ichida insoniyat tomonidan jiddiy salbiy tus olib ketishiga yo'l qo'yib berdi. Xususan insoniyat boshidan o'tkazgan ikki aka-uka bo'lmish dunyoni larzaga keltirgan "Jahon urushi" va undan keying insoniyat o'zini qayta modernizatsiya qilish uchun tabiatda nimaiki bo'lsa shundan foydalanishni ayamadi. So'nggi 40 yillikdan so'ng dunyo ekologiyasi hamda ekologiyaning zaiflashuvi va yomonlashish oqibatlari nafaqat bizning hududlarimizga tom ma'noda boshqa qit'adagi davlatlarga ta'sir qilmoqda desam mubolag'a bo'lmaydi. Misol uchun Osiyo qit'asini olaylik. Osiyo hududida ishlab chiqarishning keng miqyosda taraqqiy etishi tabiat bilan inson o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashtirmoqda. Bu keskinlashuv odatda atrof muhitning ifloslanishi, tuproq va o'simlik qoplamlarining buzulishi,

kambag'allashuvi va boshqa ko'rinishlarda ifodalanadi. Har bir tabiiy kompleks bu jihatdan ma'lum ekologik ahvolga ega bo'lib, ular bir-birlaridan ushbu ahvolning og'ir yengilligi, murakkabligi, majmualigi bilan farq qiladi. Ekologik ahvol umumiy tushuncha va hudud uchun nisbatan barqaror xususiyatlarga ega. Shuning uchun ham uzoq muddat davomida deyarli o'zgarmasligi, ya'ni birdek yetishi mumkin. Lekin ekologik ahvol bazan og'irlashuvi, bazan yengillashuvi ham mumkin, bu hol ishlab chiqarish maromiga bog'liq, uni atrof muhitga ta'siri tezlashsa ahvol og'irlashadi va aksincha oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Ekologik ahvolni turli darajada sodir bo'lishi hududda har xil vaziyatlarni shakllantiradi. Ekologik vaziyat ekologik ahvolni ma'lum bir vaqt mobaynidagi holati, binobarin, u beqaror bolib makonda vaqt mobaynida bir vaziyatdan ikkinchi vaziyatga tez orada o'zgarishi mumkin.

Buyuk mutafakir bobomiz Abu ali ibn Sinoning: hozirda ekologiya deb yuritilayotgan atrof-muhitning deyarli barcha omillari, ularga insonning, jonizotlarning ta'siri va nihoyat, bu omillarning inson va jonizotlarga aks ta'siri to'g'risidagi mashhur iboralarning krltirishning o'zi kifoya. "Chang bo'lmaganda inson 1000 yil yashagan bo'lar edi", yoki: "Havo toki muvozanatlangan va toza bo'lsa, uning(pnevma) begona qo'shimchalar qo'shilmasa, u salomatlik garovi bo'ladi, aks holda turli kasalliklarga sabab bo'ladi[2].

Inqilobiy holatga yana bir sabab ham keltirib o'tish mumkin. Fan texnika inqilobi sifat jihatdan yangi bosqichni boshlab bergan. Shaxsan tabiiy boyliklarni egallash zarurligi sayyoramizdagi resurslardan tasavvur qilib bo'lmaz darajada foydalanish bilan tavsiflash mumkin. Shu o'rinda fan texnika inqilobi tabiatga hali ma'lum bo'lmagan vositalarni yuzaga keltirib chiqardi. Fan texnika inqilobi atrof-muhit va bizni "insoniyat"ni o'rab turgan tabiatni jamiyatga ta'siri kuchayishi olib kelgan iyaqqol misol. Keyingi 100 yilda insoniyat energetika boyliklarini ming barobar ko'paytirdi. Bu esa unga tabiatga jiddiy va oqibatlari uzoqqa cho'ziladigan tasir o'tkazish imkonini beradi. Fan texnika inqilobi davomida bu ko'rsatkichlar yana o'sib boradi. Rivojlangan mamlakatlarda tovarlar va xizmatlarning umumiy hajmi endilikda har 15 yilda 2 barobarga ortmoqda. Shunga muvofiq ravishda atmosferani, suv havzalarini, tuproqni bulg'ovchi xo'jalik faoliyati chiqindilari miqdori ham 2 barobar ko'paymoqda. Ishlab chiqarish tabiatdan 100 shartli birlikni oladi, lekin 3-4 qismidan foydalanadi xolos[3].

Shu qatori ekologiya buzilishiga yana bir tabiiy muammo mavjud bu esa o'rmonlarning kesilishi sabab. O'rmonlarning kesilishi butun sayyorada sodir bo'lmoqda. Dunyo o'pkasi deb atalmish Janubiy Amerika qit'asi ham bundan mustasno emas. Sayyoramizning asosiy kislorod manbai bo'lgan parklar va qo'riqlanadigan hududlar ham ta'sir qiladi. Turli korxonalar, asosan metallurgiya sanoasi sabab bo'lgan kislotali yomg'ir ham o'simlik dunyosiga katta zarar yetkazadi. Ularning to'xtovsiz o'sib borishi esa atmosferani oltingugurt hamda azot oksidlari bilan ifloslantiradilar. Bu o'z o'rnida tuproqlarning zaharlanishiga olib keladi. Nafaqat korxonalar, balki oddiy odamlar tomonidan ham tabiatni va ekologiyani ifloslanishiga sababchidir. Hajmi tez o'sib borayotgan chiqinlar meva va sabzavotlarni yetishtirish uchun o'g'it sifatida ishlatiladi, ularning foydalari esa juda shubhalidir. Qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan turli o'g'itlar, maxsus pestitsidlar haqida gapirmasa ham tuproqqa kamroq zarar yetkazmaydi[4].

Ekologiya buzilishi Markaziy Osiyo davlatlarini ham chetlab o'tmagan. Xususan ularda kuzatiladigan vaziyat bu Orol deng muammosidir. Bundan O'zbekiston,

Qozog'iston, Tojikiston hamda Qirg'iziston davlatlari ham Orol fojeasi bo'yicha aziyat chekmoqda. Orol dardi bugun barcha Markaziy Osiyo xalqlarining dardi, alamidir, chunki shu hududdagi yagona suv havzasi, iqlimining muhim qo'rg'oni bo'lmish dengiz yo'q bo'lib ketmoqda. Bunday katta fojeaga sabab insoniyatning o'zidir, to'xtovsiz ortib borayotgan odamlar soni, ular o'zlari uchun yaratayotgan sanoat korxonalari va texnologik jarayonlar, odamlarni oziq-ovqat bilan ta'minlash uchun sarflanadigan suv tufayli, Orol dengizini halokatga qadamma - qadam eltmoqdamiz. Markaziy

Osiyo yagona ekotizim hisoblanadi. Mintaqa mamlakatlari o'rtasida hamkorlikdagi maqsadga yo'naltirilgan ekologik siyosat va o'zaro hamkorlikning yagona ilmiy, huquqiy, moliyaviy va texnologik bazasini mukammal rivojlantirish evazigagina ushbu ekotizimni muayyan holda saqlab qolish mumkin. Aynan Orol fojeasi sabab hududda qish mavsumida muzliklar zaxirasini 40 50 % ga kamayishi, suv ta'minotini esa 20 30%ga qisqarishiga sabab bo'lmoqda. 1960-yillarda Orol dengizi suv sathi hozirgiga nisbatan 22 metr pastlashganini ko'rsatmoqda. Bu esa joyga nisbatan 3.8 metr ga kamaygan. 1960 yilning o'zida Orol dengizi maydoni 1064 km² ni tashkil qilgan bo'lsa, Hozirda uning ulushi 115 km² ni, tuz miqdorini esa 72 gramm ga teng ekanligini ko'rsatmoqda. Ekologiya qo'mitasi har yili 15 dan 75 million tonnagacha chang va tuz dunyoga tarqalishini aytib o'tmoqda. Aynan ushbu holat esa O'zbekistonda o'simlik o'sishi, yer yuzasi kam bo'lgan Qoraqalpog'iston respublikasi hamda Xorazm viloyati yerlarini sho'rlanishiga olib kelmoqda[5,B-102].

XX asrning ikkinchi yari tajribasi shuni ko'rsatadiki, ekologik strategiya sohadagi inqirozli hodisalarning o'sishini to'xtatishga qodir emas va uning negizida ekologik toza iqtisodiyotni qurish mumkin emas. Bu davrda ishlab chiqarish asta-sekin qimmatlashmoqda, investitsiyalar xususan, rivojlangan mamlakatlarda, asbob-uskunalar va yangi texnologiyalarni qisqarishi surunkali tus oldi va oziq-ovqat inqirozini yuzaga keltirdi. Shuningdek, atrof-muhit, ekologiya bo'yicha yo'q qilib borilishi va deformatsiyasi natijasida paydo bo'lgan salbiy teskari aloqalarning natijasidir. Biosfera esa avvaligi sifatini qayta tiklab ko'paytirishga qodir emas. Bu kabi fikr-mulohazalar esa allaqachon insoniyat hajmini tartibga sola olmaydi.

G.Deyli ta'kidlaganidek: "agar ilgari biosferada insonning mavjudligi ahamiyatsiz bo'lganida, u yaratgan kapital o'sishning cheklovchisi bo'lsa, hozirda kapitalning misli ko'rilmagan o'sishdan so'ng u tabiiy cheklovchiga aylanadi". Ekologik inqirozni sivilizatsiyalarga yana bir turtki bo'luvchi holat bu iqtisodiy o'sish. Iqtisodiy o'sishni cheklovchi yana bir omil esa bu - tabiiy ifloslanish, cho'kindilarning tabiiy ifloslanishni yutish qobiliyatlarining cheklanganligi, tiklash va saqlash xarajatlarning oshishi[6, C-13].

Shunday qilib, tarixiy misollar ham shu ko'rsata oladiki, ekologik buzilishlar jamiyatning qulashi uchun muhim omil bo'lishi mumkin. Masalan, Indus vodiysi sivilizatsiyasi (mil.avv. 2600-1900 yillar) o'zining rivojlangan shahar rejalashtirilishiga ega bo'lgan bo'lsa-da, ekologik buzilishlar sababli qulagan. Bu sivilizatsiya intensiv qishloq xo'jaligi, o'rmonlarning kesilishi va suv tizimlarining buzilishi kabi ekologik muammolarni boshdan kechirdi. Natijada, tuproq unumdorligi pasayib, oziq-ovqat yetishmovchiligi va ijtimoiy beqarorlik yuzaga keldi, bu esa sivilizatsiyaning qulashiga olib keldi. Shuningdek, Mayya sivilizatsiyasi (mil.avv. 2000-1500 yillar) ham ekologik buzilishlar tufayli qulagan. Mayyalar o'rmonlarni kesib, intensiv qishloq xo'jaligi bilan shug'ullangan, bu esa tuproq eroziyasiga va iqlim o'zgarishlariga olib keldi. Natijada, oziq-ovqat taqchilligi, va aholi sonining kamayishi kuzatildi. Xulosa bilan aytish

mumkinki, ekologik buzilishlar insoniyat tsivilizatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ekologlar va tarixchilar bu jarayonni tahlil qilib, ekologik buzilishlarning jamiyatlarning qulashiga olib kelishi mumkinligini ko'rsatmoqda. Shu sababli, ekologik muammolarni hal qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun jahon hamjamiyati birgalikda harakat qilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekistonlik olimlar ham ekologik muammolarni o'rganish va ularni hal etish https://en.wikipedia.org/wiki/Dilfuza_Egamberdieva?utm_source=chatgpt.com Olingan sana 17.04.2025
2. Ekologiya buzilishining inson salomatligiga ta'siri. <https://ares.uz/storage/app/uploads/public/622/258/ac2/622258ac25284932961699.pdf>. Olingan sana 11.04.2025
3. Ekologik muammolar va ularning kelib chiqish sabablari. <file:///C:/Users/%D0%B7%D1%81/Downloads/Latipova+R+ohat+Zaripboyevna+.pdf>. Olingan sana 11.04.2025
4. Проблемы экологии в современном мире <https://www.biosfera92.ru/poleznye-statii/problemy-ekologii-v-sovremennom-mire> Olingan sana 12.04.2025
5. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 200 b.
6. Капранова Л.Д. Экологический фактор и кризис цивилизации (Обзор): <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskiy-faktor-i-krizis-tsivilizatsii-obzor/viewer>. Olingan sana: 14.04.2025
7. Маргилоний, М. А. (1999). Тарихи Азий. Тошкент: Маънавият.
8. Mavlyanov, U. N. (2020). Problems of Ontology in the Heritage of Ali Safi. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 7(7), 540-545.
9. Mavlyanov, U. N. (2021). FAHRUDDIN ALI SAFI'S TEACHING ABOUT BEING. Bulletin of Gulistan State University, 2021(2), 61-67.
10. Мавлянов, У. Н. (2020). ПРОБЛЕМЫ ОНТОЛОГИИ И НАСЛЕДИИ АЛИ САФИ. Вестник Российского философского общества, (1-2), 200-209.
11. Мирзаева, Н. Д., & Расулова, М. А. К. (2016). К вопросу о религиозном составе населения русских поселков в Голодной степи (начало XX века). Проблемы современной науки и образования, (11 (53)), 44-45.
12. Хамидова, Х., & Мирзаева, Н. (2022). Хх asr boshlarida mirzachol vohasidagi agrar o'zgarishlar (—Туркестанское сельское хозяйство journali asosida). Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 631-634.
13. Мирзаева, Н. (2011). Русские поселения Мирзачульского оазиса и их социально-экономическое положение в конце XIX—начале XX века. Каталог авторефератов, 1(1), 1-30.
14. Urazaliyeva, A. G., & Fotima, X. (2024). TURKISTON QO'RBOSHILAR HARAKATI VA ULARNING FAOLIYATI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(1), 5-10.

15. Urazaliyeva, A. G., & Aziza, P. (2024). FARG'ONA VODIYSIDAGI ISTIQLOLCHILIK HARAKATLARI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(1), 12-15.

16. Абдулхай, Г. У. (2020). ТУРКИСТОН АССР: ҚАНДАЙ ДАВЛАТ БЎЛИШИ КЕРАК ЭДИ. ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ, 3(1).

17. Шадманкулова, М. М. (2018). СОЧЕТАНИЕ ЛИБЕРАЛЬНЫХ-ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ИДЕЙ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ УЗБЕКИСТАНА. Социосфера, (4), 226-232.

18. Шодмонкулова, М. М. (2018). ЛИБЕРАЛИЗМ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ. Наука и образование: проблемы, идеи, инновации, (4), 26-30.

19. Дубков, В. В., Абдирахатов, Х., Джанибекова, Н. А., & Шодмонкулова, М. (2012). ОДНА ЗЕМЛЯ, ЕДИНОЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВО (Тезисы проекта Идеологии планетарного единства). In ИССЛЕДОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ОБЩЕСТВА И ФОРМИРОВАНИЕ НАПРАВЛЕНИЙ ЕГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ (pp. 94-99).

20. Nematov, R. A., & Almanov's, Q. O. (2022). The role of historical sources in the study of the history of the turkish empire. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 2(10), 25-31.

21. Неъматов, Р. (2023). Илк ўрта асрлар Хоразм тарихшунослигининг бугунги ҳолати. История и культура центральной Азии, 1(1), 122-125.

22. Неъматов, Р. (2023). Хоразм Афригийлар сулоласи–Турк хоқонлиги сиёсий алоқалари. Journal of Fundamental Studies, 1(7), 16-23.

23. Сангирова, Д. Х. (2000). Тарихи Азизи. важный источник по истории изучения царского колониального периода: автореф.... канд. ист. наук. Ташкент, 1-2.

24. Sangirova, D. (2019). Hajj and the ruling pilgrims. A look at the past, (18), 27.

25. Kudratov, D. (2023). ABOUT THE SHRINE OF KHOJAMUSKENT FATHER IN JIZZAH OASIS. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 3(12), 73-78.

26. Кудратов, Д. (2022). IX-XIV АСРНИНГ ЎРТАЛАРИ ШАҲАРЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ. RESEARCH AND EDUCATION, 236.

27. Qudratov, D. (2021). PECULIARITIES OF THE FIRST URBANIZATION PROCESSES IN THE FERGANA VALLEY. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF HISTORY, 2(12), 13-16.

28. OBID, N., ULUGBEK, M., SHAROF, M., & RUSTAM, N. (2022). SOME CONSIDERATIONS OF THE COUNTRY LIFESTYLE DURING THE PERIOD OF PUBLIC COLLECTIVIZATION. International Journal of Intellectual Cultural Heritage, 2(1), 86-94.

29. Nazarov, O. R., & Nematov, R. A. O. (2020). FROM THE HISTORY OF UZBEKISTAN'S COOPERATION WITH UNESCO. Bulletin of Gulistan State University, 2020(4), 45-49.

30. Nazarov, O. R. (2020). THE ROLE OF HIPPOCRATES IN THE HISTORY OF WORLD MEDICINE. Bulletin of Gulistan State University, 2020(3), 66-64.

31. Yuldashevich, A. U., Mahmudovich, A. M., & Mengziya o'g'li, J. A. (2021). On the Migration of Turkish People to Turkestan, Molguzar Mountain Systems and Mirzachul (XVIII-First Half of the XIX Century). European Scholar Journal, 1, 2(8), 64-65.

32.Алибеков, У., & Умарова, А. (2021). Образ волка в тотемистических и этномифологических воззрениях тюркских народов. Общество и инновации, 2(5/S), 39-48.

33.Маматов, Ш. М., & Алибеков, У. Ю. (2019). Повышение благосостояния сельского населения Узбекистана в свете Стратегии действий. Наука, техника и образование, (5 (58)), 63-65.

34.Алибеков, У. Ю. (2016). Земледельческие обычаи и обряды в этноэкологической культуре народов Узбекистана. Проблемы современной науки и образования, (11 (53)), 46-47.

35.Кудратов, С. С. (1992). Поселения левобережья р. Нарын в Фергане (III в. до н. э.–V в. н. э.): Дис.... канд. ист. наук. СПб.

36.Кудратов, С., & Маъруфов, Ш. (2021). МИРЗАЧЎЛДАГИ ҚАДИМГИ СУВ ИНШОАТЛАРИ. ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ, 4(11).

37.Кудратов, С. (2022). Археологик ёдгорликлар–ёшларда ватанпарварлик туйғусини шакллантиришнинг муҳим омили. Значение цифровых технологий в изучении истории Узбекистана, 1(01), 363-366.

38.Bosimovich, T. B., & Jonibek, R. (2022). FROM THE HISTORY OF EARLY MEDIEVAL POTTERY CRAFT. World Bulletin of Social Sciences, 16, 86-87.

39.BOSIMOVICH, T., & ALISHER, A. (2022). FROM THE HISTORY OF THE ANCIENT DEFENSE WALLS. International Journal of Intellectual Cultural Heritage, 2(5), 61-65.

40.Абдуматов, А. А. (2024). АКАДЕМИК АБДУЛАҲАД МУҲАММАДЖОНОВ ИЛМИЙ МЕЪРОСИДА ТАРИХИЙ ТАФАККУР МАСАЛАСИ. Science and innovation, 3(Special Issue 6), 426-431.

41.Alibekov, U., & Rayimjonov, I. (2024). TURKIY XALQLARNING KELIB CHIQISHI XIX ASR SHARQSHUNOSLARINING TALQINIDA. Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal, 2(1), 267-270.

42.Xoshimjon o'g'li, R. I. (2024). 8.4 MOVAROUNNAHRGA ISLOM DININING KIRIB KELISHI VA UYG'ONISH DAVRINING BOSHLANISHI. Innovative technologies in construction Scientific Journal, 8(1), 12-15.

43.Rayimjonov, I. X. O. G. L. (2022). ERSHI (MINGTEPA) HUDUDIDAGI TARIXIY-ARXEOLGIK YODGORLIKLARI XUSUSIDA. Scientific progress, 3(5), 193-197.